

ifj. Boros Mátyás

Cigányzenészek régen és ma

A XVIII. század végén közel 1600 cigányzenészt említenek az összeírások. Száz év múlva már 17 ezer zenész cigányt regisztrálnak Magyarországon. A falusi zenészekről kezdve a külföldön is jól ismert cigánybandák mint a cigányság legsikeresebb és leginkább megbecsült tagjai – köztük Bihari János, Rózsavölgyi Márk (aki nem is volt cigány: Rosenthál Márk), Bunkó Feri – beírták a nevüket a magyar zenetörténelembe. Ott voltak a cigánybandák az 1848–49-es forradalom és szabadságharc katonái között, és segítették a nemzeti ellenállás ébren tartását a kiegyezésig. A századforduló társadalmában pedig a „magyar nótára” sírva vigadó dzsentrik révén hatalmas kultusz alakult ki művészetük körül. A verbunkos elemei megjelentek az európai klasszikus zene alkotásaiban is, pl. Liszt Ferenc rapszódiaiban, és Johannes Brahms 21 magyar táncot komponált. A cigányzenészek eljutottak zenekarokkal Európa majd mindegyik országába, ahonnan többnyire ünnevelt zenészként tértek haza. Kialakult a cigányság „arisztokráciája”, akik társadalmi rangjukat, anyagi jólétüket a XX. század második feléig meg tudták őrizni. 1968-ban még hét-nyolcezer cigány ember foglalkozott hivatásszerűen zenéléssel. A cigányzenészek a '80-as évekig a többségi társadalomba integrálódtak, lakáshelyzetüket, életvitelüket tekintve a alsó középosztályhoz hasonlítanak, ugyanakkor kulturális sajátosságaikat is sikerült megőrizniük. A többségi társadalom szokásrendszerébe beépül a cigány-

zene hallgatása, a cigányzenés szó-
rakovhelyek látogatása. Napjainkban csupán háromezer cigányzenészt tartanak nyilván. Körvonalazódtak azon csoportok, akik nyertesévé, illetve vesztesévé váltak az új társadalmi-gazdasági berendezkedésnek. A csoportok közötti átjárás, és különösen a felfelé jutás nehezebbé vált. Ma Budapesten körülbelül tíz hagyományos cigányzenekar működik. Ebből mindössze kettő öttagú, ami a klasszikus követelményeknek (minimum hét fő primás-terces-brácsás-cimbalmos-bőgős-csellós-klarinetos) sem felel meg. A többi két-három tagú, megesk, hogy (egy neves étteremben) egy szóló cimbalom játszik, de legtöbbször hiányos a zenekar. A vendéglátósok, ha egyáltalán foglalkoztatnak zenészt, azt – a bérterhek miatt – legtöbbször feketén teszik.

Az 1950-es évektől folyamatosan szűntek meg a cigányzenés éttermek. Alakultak azonban úgynevezett művészegyüttesek, mint a BM Duna Művészegyüttes Járóka Sándor primás vezetésével, az Állami Népi Együttes Boross Lajos primás vezetésével, a Székes Fővárosi Zenekar Kozák Gábor József primás vezetésével, a Magyar Rádió Népzene-kara Lakatos Sándor primás vezetésével, a Honvéd Művész Együttes Kovács Árpád primás vezetésével stb. Ezekbe a zenekarokba csak olyan muzsikuskok kerülhettek be, akik magasabb képzettséggel, zenei tanulmányokkal rendelkeztek és ismerték a kottát. A magasabb szakmai követelmények megjelenése már nem volt elég ahhoz, hogy a fiatalok a zenekar-

ban tudják elsajátítani a cigányzenész mesterséget. Zeneiskolákba írták be a gyerekeket, és voltak, akik felnőtt fejjel tanulták meg a kottaolvasást. A képzés a zeneszakképzés irányában folytatódik. A rendszerváltás óta a vendéglátó-ipari egységek privatizálása egy teljesen új munkaerő-piaci helyzetet eredményezett a cigányzenészek számára. A munkaadói szférára nehező nagymértékű közterhek, adók (pl. ArtisJus) arra kényszerítették a munkaadókat, hogy elküldjék a zenészeket, mondván: „nincs rá igény”. A családfenntartó férfiak eddigi életpályája a muzsikos életről szólt, a befektetett energia, munka a zenetanulás területére összpontosult, amelyet más területre átváltani, átvinni nem, vagy nehezen lehet. Vannak muzsikusok, akik szakképzettség nélkül hangszerjavítással próbálnak sorsukon segíteni. A fiatal generáció új útja a klasszikus zene tanulása. A rendszerváltás előtt a Zeneakadémián cigány fiatalok kevesen tanultak. A cigányság részéről is tapasztalhatunk ettől egyfajta idegenkedést. „Elveszítetted a romaságod”, „Kitanulod a víredet” – mondták az öregek. Azok az ismert cigány muzsikusok, akik a Rajkó zenekarban végeztek zenei tanulmányaikat – Berki László, Lendvai Csócsi József, Horváth Zoltán, Gabora Gyula stb. –, látva a kilátástalan helyzetüket, a gyermekeiket a klasszikus zene felé orientálták. A tradicionális cigányzene sajnos már veszélyben van. A Zeneakadémián meg lehet tanulni hegedülni, de a szakmát, a stílust, a mesterségbeli tudást csak a cigányzene nagy öregjeitől lehet megtanulni a mindennapi munkavégzés, muzsikálás közben. Ez a művészet és az út, amelyet a cigányok több száz éve járnak, veszélybe került.

A rendszerváltás azonban nemcsak a privatizáció, a munkahelyek

elvesztése miatt eredményezett megélhetési gondokat. A határok megnyitása, a „kinyílt világ”, a média szabadvá válása és a közízlés formálásában való uralkodóvá válása felgyorsította a cigányzene népszerűségvesztését. A külföldről beáramló modern zene – amely nem minden esetben közvetít értéket –, az egynapos slágerek és sztárok világa, a kultúra pénzközpontúvá, üzletté válása óriási csapást jelentett a műfajra. A rádiós és televíziós csatornák versenyébe, a nézettségi-hallgatottsági mutatókért vívott küzdelembe nem fér bele a nemzeti sajátosságunkat jelentő magyar nóta és cigányzene. A mai kor nemzedéke, a tizen- és huszonévesek – hacsak az otthoni környezetben nem hallottak a műfajról, illetve nem ismerkedtek meg vele –, nem ismerik sem a nótákat, sem a cigányzenét, mivel az a különböző csatornák az előbbieken vázolt műsorpolitikának való megfelelési kényszere miatt nem is ismerhető meg. A kereskedelmi adókon egyáltalán nincs ilyen jellegű műsor, a közszolgálati televízióban elvétve, a Magyar Rádió pedig a közelmúltban szüntette meg nótaműsorát. A média gyakorlatilag egyedül elérhető nótaműsorait a Petőfi Rádióban (*Jó ebédhez szól a nóta, Nóta kívánságműsor, Szív küldi* stb.) hallhatjuk. E műsorok sugárzását olyan frekvenciákon tette lehetővé az MR6, melyet például Pest megyében vagy az ország határain túl a legnagyobb számú hallgatóság, az idősebb generáció nem tud meghallgatni, a fiatalság pedig nem keresi, mert nem is tudja, hogy mit kell keresnie, s hogy egyáltalán van ilyen. A műfaj nem divatos hallgatni „ciki”. Hagyományörzésben tanulhatnánk más országoktól, amelyek időt, pénzt nem sajnálnak nemzeti kultúrájuk ápolására, népszerűsítésére,

gondoljunk csak a világon – s nálunk is – rendkívül nagy sikernek örvendő ír táncokra, illetve zenére.

A munkanélküliség súlyosan érintette a cigány családfenntartókat, később a nők munkaerő-piaci esélyeinek csökkenésével is számolni kellett. A családok helyzetében a jövedelemhiány számos más tényezőben is negatívan fejtette ki hatását. A megváltozott munkaerő-piaci helyzetben számolni kellett azzal, hogy a cigányok foglalkoztatási esélyei jelentősen romlottak. Átértékelődtek az eddigi tudások, ismeretek, helyükbe újabb ismeretek és készségek léptek. Ez szükségessé tette a piacképes szakmák és zenei stílusok képzésének beindítását, amely az adott foglalkoztatási struktúrán belül elhelyezkedési lehetőséget jelenthet. A foglalkoztatási helyzetüket nehezítette a diszkriminációnak a nyílt és rejtett, közvetlen és közvetett formája. A cigányság problémájának kezelése több szakmaterület összehangolt munkáját kívánta meg, előtérbe kerültek azok a kezdeményezések, amelyekben oktatás, képzés, foglalkoztatás kiegészül a személyes és szakszerű segítségnyújtással, intézményi együttműködéssel, a családok, roma közösségek nagyobb szerepvállalásával.

A cigány népcsoport körülbelül nyolcszáz éve él a Kárpát-medencében, ezen belül is főként a mai Magyarország, Szlovákia, Románia, Ukrajna területén. A cigányságnak az a köre, amelyik az úgynevezett kárpáti cigány nyelvjárást beszélte, illetve beszéli elszórtan még ma is, például Nógrád, Szabolcs és Borsod megyében, s amely a cigányságon belül a leginkább asszimiláltnak tekintett réteg. Magyarországon a társadalomtudományi kutatásokban romungróként

szerepel, vagyis magyar cigányként. A nyelvet nem beszélik, a cigányokra jellemző öltözködési, étkezési sajátosságok sem jellemzik őket. Magyarországon jelenleg a teljes cigány népességnek körülbelül 70%-át teszik ki a romungrók. A szegkovácok, patkoló kovácok mellett a muzikusok a magyar cigány népesség legismertebb, legjobban körülhatárolható csoportja, amely évszázadok óta szoros közösségben él a többségi társadalommal. Az 1893-as statisztika szerint 16 337 muzikus cigány élt Magyarországon, az erdélyi területeket nem számítva (*A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Cigányösszeírás Eredményei. Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal*). Ez az adat meglehetősen pontatlan, mert a felmérésből kimaradt a budapesti népesség, s közismert, hogy a század végén Budapesten igen nagy számban tevékenykedtek zenész cigányok.

„Hivatalos statisztika szerint Magyarországon 1963-ban 9929 cigányzenész volt, ebből 3159-en voltak állandó (éttermi) alkalmazásban, a többi kiegészítő zenészként egy-egy idényre, például nyáron a Balaton környékén helyezkedhetett el, vagy alkalmanként szerződött lakodalomba, bálba, állandó alkalmazásban lévő zenészek helyettesítésére. Cigányzenekarból országosan 393-at, ebből Budapesten 87-et tartott nyilván a statisztika.” (Sárosi Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Planétás Kiadó, 138. o.) Szirmai László, az OSZK igazgatója több nyilatkozatában körülbelül ötezerre teszi az éttermi cigányzenészek számát a nyolcvanas évek végén. A jelenlegi létszámot háromezerre becsüli. (*Cigányzene feketemunkában*. Rudas Péter cikke, Népszabadság, 2001. július 20., 5. o.) „Szirmai László, az OSZK igazgatója

adatai szerint tíz évvel ezelőtt (akkor szűnt meg a zenészek kötelező munkaközvetítése) négy-ötezer szórakoztató zenész lehetett, számuk ma legfeljebb háromezer, de pontos adatot nem tudni, hiszen semmiféle bejelentési kötelezettség nincs.”

A cigányzenészek valamennyien a cigányzenész-családok válságáról beszéltek. A romungró cigányság kultúrájával, nyelvével, történetével, életmódjával kapcsolatban eddig számottevő kutatás nem látott napvilágot, az elemzéseknél kiemelt fontosságú az a szempont, tény, hogy a cigány népesség nem egységes, eltérő történeti, nyelvi hagyományai vannak az egyes csoportoknak. A muzsikus cigányság körében egy olyan összetartó, erőteljes kulturális értékeket hordozó népességcsoportról beszélhetünk, mely értékek az eddigieknél jóval nagyobb nyilvánosságot érdemelnek. Különösképpen a családi szocializációs folyamat egyedisége s az a sajátossága, hogy szorosan összefonódik a muzsikusszakma átörökítésével. Az intim szféra és a szakmaiság ilyen mértékű összefonódása, amely a preindusztriális (iparosodás előtti) korban Európa-szerte jellemző volt a családok mindennapi életére, a modernizáció során megszűnt. A családi élet és a szakmai kör radikálisan kettévált, ez alapvetően megváltoztatta a gyerekek szocializációját és a felnőttéletet egyaránt. Hogyan segíti elő ez a sajátos szocializáció a cigány kultúra továbbélését egy olyan körben, mely önmagát a leginkább integrálnak tekinti a cigányság többi csoportjához képest, s amely ugyanakkor igen erősen ragaszkodik saját tradícióihoz? Az „egyszerre magyarnak lenni és cigánynak lenni” problematikája az egyik központi kérdése az öndefinícióknak, s a rendszerváltás óta eltelt idő azt bi-

zonyítja, hogy ez az öndefiníció egyre kevésbé vihető át a mindennapi élet interakcióiba.

A cigányzenészek helyzetének kezelése nemcsak gazdasági és társadalmi megközelítést igényel, hanem családi, kulturális sajátosságokkal tarkított folyamat ismeretét is. A zenetanulás, a zenészetet többgenerációs átörökítése, továbbhagyományozódása jellemző – zenészdinasztiákra. A zenetanulás kisgyermekkorban kezdődik, a család egyik kitüntetett területe a zenetanulás intézményével való kapcsolattartás, együttműködés, a cigány gyermekek vizsgarutinra tesznek szert az otthoni és intézményi hangversenyek, vizsgák kapcsán. A képzés a zeneszakképzés irányában fokozódik az 1980-as évekig. A professzionizálódás a zene területére, a cigányzene művelésére összpontosul (Rajkó Művészegyüttes), ma már nagyon kevesen jelentkeznek ebbe az intézménybe, mivel a cigányzenész szakma presztízse elhalványult. A cigány családok a „zenészet” életformát nemcsak a családon belül, hanem szorosan, zenész közösségekben gyakorolják, ezek barátságok, kapcsolatok kiemelt színterei, ahol zenélnek, úgymond tanulnak egymástól. A nyolcvanas évekig a cigányzene tanulásának mind intézményi rendszere, mind hagyománya, kereslete megjelent, és segítette a megkezdett kulturális átörökítő folyamatot. Pl. a kulturális és közösségi programok, a kisebb-nagyobb zenekarok találkozása, amely a napi „zenélésen” kívül cigánybálokon, különböző rendezvényeken való fellépést jelentett. A rendezvényeken a nagyközönség értékeli a zenészek teljesítményét, és a többségi társadalom szokásrendszerébe épül a cigányzene hallgatása, a cigányzenés helyek látogatása. Manapság már a Budapesten

elő egyes zenészeknek csak a 100 Tagú Cigányzenekar jelenthet egyfajta zenélési lehetőséget és valamelyes kereseti lehetőséget.

A családban a férfi a családfenntartó. A legtöbb zenésznek a felesége általában háztartásbeli (a nyolcvanas évek végére a nők kénytelenek szembenézni munkaerő-piaci esélyeikkel, és végzettségüktől függően foglalkoztatásba kerülni). A muzikusfeleségek tevékenysége a férfi és a gyerekek pozitívan értelmezett „kiszolgálásán” alapszik (ing-, mellény-, nadrágvasalás, a gyermekek iskolai és zeneiskolai tanulmányainak felügyelete, elkísérése). A külföldi munkavállalásoknál a nők szerepe fokozódik, a családfő szerepét töltik be.

A rendszerváltáskor pillanatok alatt romba dőlt az addig sikeresnek induló folyamat, amelyet a muzikuscsaládok elérhettek. A vendéglátó-ipari egységek privatizálása egy teljesen új munkaerő-piaci helyzetet eredményezett a cigányzenészek számára. A munkanélküli helyzet több élethelyzetbeli változást idézett elő. A szakképzettség iránti megnövekedett igény, az új gazdasági és társadalmi jelenségek, valamint az információs társadalom kibontakozása jelentősen megnehezítik a krízisből való kilábalást. A családok elestek a biztos jövedelemforrástól. A családfenntartó elesett eddigi foglalkozásától, ahol a befektetett energia és munka a zenetanulás területére összpontosult, amelyet más területre átváltani, átépíteni nem lehetett. A továbbképzés, átképzés lehetőségével a cigányzenész nem tud élni, annál is inkább, mert a hagyományos szakmák és az ahhoz szükséges ismeretek, készségek nem állnak rendelkezésére, ezáltal nem versenyképesek a munkaerőpiacon. Aki hétéves korától tanulja a

szakmáját, és 40-50 éves férfi, nehezen tud váltani, illetve új szakmát tanulni. A többségi társadalom által kialakított intézményrendszerhez, a piacgazdaság követelményeihez való alkalmazkodás nehézsége a cigányzenészeknél is nagy gátat jelent. A cigányzenészek megrekedt integrációja az eddig elért folyamatot veszélyeztette, amely már nemcsak gazdasági dimenziókban fellépő változást, hanem a kulturális értékek, hagyományok elhagyását is magával vonta. A feketén alkalmazott zenész elesik a munkajogi védelemtől, illetve azoktól az ellátásoktól, melyek munkaviszonyhoz kötöttek. A cigányzenekarok nem tudják tartani a közösségi szerveződésüket, sem jogilag, sem szervezetileg nem egységesek, szétbomlanak, és ezzel azok a kapcsolatrendszerek is lazulnak, amelyek alapját biztosították a sikeres működésnek.

A cigányzenészek helyzetének megoldását több körülmény egyre sürgetőbbé teszi. A cigányzene szellemi és kulturális érték, amelynek megőrzése kiemelten fontos feladat. Azoknak a készségeknek, képességeknek, amelyek a cigányzenészek integrációját végigkísérték: rugalmasság, kompromisszum, mobilitás, együttműködés, ezeknek a kulcsképeségeknek a további működtetését és hasznosítását kell megteremteni a megváltozott helyzetben, mert a cigányzenészek életének ezt a hagyományos értékét képviselheti. A kulturális identitás megőrzéséhez a cigányzenészek tanulmányainak tovább folytatását, eddigi teljesítményük elismerését kell kezdeményezni. A már megindult szerveződések, formailag, szervezetileg működő zenekarokat erősíteni kell zeneművészeti irányzatukban. A zenetanulás intézményrendszere átalakult, jelenleg több

magán-zeneiskola működik, melyeket a cigány családok többsége nem képes megfizetni. A cigányzenészek képzését és foglalkoztatási programját valós munkaerő-piaci igényekhez és reális kulturális és művészeti keresletre szükséges kidolgozni. Több olyan kimenetelű képzési program életképes, melyek a foglalkoztató igényeivel is összhangban állnak. Meg kell teremteni azokat az intézményeket, intézményi koordinációt, amelyek a továbbképzés, specializálódás, fellépésmenedzselés lehetőségét biztosítják a cigányzenészeknek. Segíteni kell a zenekarok szervezetté alakulását, ebben segítséget kell adni szakmailag. A médiában, sajtóban fokozott hangsúlyt kapjon a cigányzene mint kulturális érték. A kulturális és művészeti programokat a közművelődési szintre kell emelni, közművelődési intézmé-

nyekkel való egyeztetést kell kezdeményezni, melyben az együttműködés területeinek feltérképezése a cél.

Az előbb említett kulturális és közösségi programok szervezése fokozott jelentőséggel bír, mert e rendezvényeken való aktív részvétel jelentheti a közös élmény hatására a többség és kisebbség kapcsolatában megjelenő előítéletek mérséklését, kapcsolatukban a társadalmi távolság csökkentését.

A megjelenő önszerveződésekre, kulturális kezdeményezésekre, az eddig már működő támogatási rendszerekre való alapozás a megindult folyamatok erősítését teszi szükségesé. A megindult művészeti, kulturális, hagyományápoló tevékenységek formai, szervezeti kereteinek megadása biztosíthatja a további működést, a szélesebb körben való megismerést.

GÁSPÁR LÁSZLÓ ÉNEKES